1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA SARUHAN SANCAĞI VE MANİSA'DAN YAPILAN KATKILAR

Naime Yüksel KARASU[*]

Giriş

Osmanlı Devleti'nin seferlerde başarı sağlamasında sadece hareket halindeki ordunun değil aynı zamanda hem cephede hem de konaklarken iaşesini sağlamak amacıyla seferi ayrıntılı olarak planlamasının ve lojistik desteğe önem vermesinin büyük payı vardır. Günümüzde lojistik olarak isimlendirilen bu sefer öncesi hazırlıklar ve ortaya konulan stratejiler yapılan seferlerin başarılı olmasını sağlamıştır.[1] Bu nedenle son yıllarda Osmanlı'da savaş organizasyonu konusu çok sayıda araştırmacının dikkatini çekmiş ve konu üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Belirli bir savaş döneminde tüm sefer organizasyonunu ele alan bu çalışmalardan başka, bir bölgenin orduya yaptığı katkıları ele alan araştırmaların sayısı da artmaktadır. Nitekim bu çalışmalar sayesinde Osmanlı ordusunun sefer yıllarında imparatorluğun her bölgesinden yararlanmak zorunda olduğuna dikkat çekilmektedir. Çalışma konumuzu kapsayan Manisa merkezli Saruhan Sancağı da savaş dönemlerinde devletin çeşitli konularda faydalandığı bölgelerden biri olmuştur.

Osmanlı öncesi Saruhan Sancağına baktığımızda, ilk olarak 1076 yılından itibaren Anadolu'ya ilk Türk akınlarının başlamasıyla, Manisa ve çevresindeki birçok kale ve şehrin Türklerin hakimiyetine girdiğini görmekteyiz. Bölge, 1313 yılında Türkiye Selçuklu uç beylerinden Saruhan

[*] Dr. Arş. Gör., AYBÜ, İTBF, Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye, nykarasu@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3245-5582.

[1] Lojistik hazırlıklar, genel olarak bir ülkedeki maddî ve insanî kaynakların, askerî amaçların gerçekleştirilmesine yönelik seferber edildiği ve planlı olarak yönetildiği süreçtir. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns In Hungary. 1593-1606*, Wien 1988, s. 1.

Bey tarafından fethedilerek, Saruhan Beyliği'nin merkezi yapılmıştır.[2] XIV. yüzyılda Manisa ve civarına hâkim olan Saruhanoğulları, bu bölgenin Türkleşmesine hizmet etmelerinin yanı sıra beyliğin merkezini Türk-İslam şehri haline getirmişlerdir.[3] Manisa ve çevresi ilk olarak Yıldırım Beyazıt döneminde (1389-1402) Osmanlı topraklarına katılırken hayli mücadeleli bir devirden sonra kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçmesi II. Murad döneminde (1421-1444) olmuştur. Saruhan Sancağı adı altında Anadolu Eyaleti'ne bağlanmıştır.[4]

Osmanlı hakimiyetinin tesisi ile siyasi bir merkez haline gelen Manisa, XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı şehzadelerinin saltanat tecrübesi kazandıkları Batı Anadolu Bölgesi'nin en önemli merkezlerinden bir olmuş ve bu özelliği sebebiyle "Darü'l-Mülk" sıfatına layık görülmüştür.[5] Bu durum şüphesiz Manisa ve çevresinin diğer Anadolu şehirlerine göre daha ön plana çıkmasında ve sosyo-ekonomik yönden gelişmesinde etkili olmuştur. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren savaşların etkisi ve iç güvensizliğin artması, şehir ve kasabalarda yeni güvenlik kaynaklarına ihtiyaç duyulmasına ve bunun sonucu olarak da şehirlerde güçlü ailelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[6] Manisa ve çevresinde güçlenen Karaosmanoğulları ailesi bu dönemde ortaya çıkan ailelerdendir.[7] XVIII. yüzyıl ile değişen dünya düzeni

---

[2] Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar: Çoban Oğulları Beyliği Candar Oğulları Beyliği, Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 200-201; Şehrin Türk hakimiyetinden önceki dönemleri için bkz. Oktay Akşit, *Manisa Tarihi M.S. 3395 Yılına Kadar,* İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.

[3] Feridun Emecen, "Saruhanoğulları", *TDVİA*, C. 36, DİA Yayınları, İstanbul 2009, s. 173; Osmanlı dönemi öncesi için Anadolu'da Türk hakimiyeti ve Türklerin durumu için ayrıca bkz. Claude Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979.

[4] Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 24-25. Çağatay Uluçay, "Manisa", *İA*, C. VII, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 291.

[5] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 123. Emecen, *a.g.e.,* s. 27.

[6] Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elâzığ 1997, s. 53.

[7] Karaosmanoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Ayânlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme,* TTK, Yayınları, Ankara 1997; Yuzo Nagata ve Feriun M. Emecen, "Bir Ayânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler", *TTK Belgeler*, C. 25, S. 29, Ankara 2004, s. 1-67.

karşısında ve özellikle askerî alanda Osmanlı kurumlarının yetersiz kalması sonucunda devlet bu aileler ile daha fazla iş birliği yapmak zorunda kalmıştır.[8]

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Saruhan Sancağının Katkıları

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak seferlerle uğraştığı ve toprak kayıplarına uğradığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde özellikle Rusya ile bir dizi savaşlar yapılmıştır. Savaşa giden süreç Rusya'nın Lehistan'a olan müdahaleleri ile başlamıştır. Rusya 1766'da ölen Kral August'un yerine, Lehistan diyet Meclisi'ne baskı yaparak Stanislav Ponyatovski'yi seçtirmiştir. Buradaki durumunu sağlamlaştırmak için ise hazır bekletilen kuvvetleri ülkeye sokunca Lehistan'da iç savaş meydana gelmiştir. Lehistan'da Rus nüfuzu çoğaldıkça karışıklıklar artmış ve Rus tahrikiyle memleketinden kaçanlar Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardır.[9] Ülkedeki Rus kuvvetlerinin daha da arttırılmak istenmesi üzerine, Lehistan Vatanseverleri Osmanlı Devleti'nden yardım isteğinde bulunmuştur. Beliren dış tehdit karşısında Osmanlı devlet adamları ikiye bölünerek bir kısmı, uzun savaş dönemi nedeniyle askerin yıprandığını ve şimdilik Rusya ile savaşa girilmesinin uygun olmadığını belirtmişlerdir.[10] Diğer grup ise zaman kaybedilmeden savaşa girilmesi gerektiği konusunda tavır sergilemiştir.[11] Neticede Rusya'nın anlaşmaları bozan hareketleri neticesinde savaş kararı

---

[8] Hamit Karasu, *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 1-2.

[9] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. 359-361; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 636.

[10] Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 295-296. Muhsinzâde Mehmed Paşa, bilhassa Rumeli'deki Osmanlı kalelerinin savunmasının kötü durumda olduğunun farkında olarak Ruslara karşı savaş ilanında ihtiyatlı davranılmasını savunuyordu. Ne var ki bu tutumu acziyet belirtisi olarak değerlendirilmiş, 7 Ağustos'ta azledilerek Bozcaada'ya sürgüne gönderilmiştir. Yuzo Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", *TDVİA*, C. 31, DİA Yayınları, Ankara 2020, s. 49.

[11] Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 542.

alınmış[12] ve 8 Ekim 1768 tarihinde Rusya'ya savaş ilan edilmiştir.[13] Sonuçta Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı girişilecek savaş için resmi adımları atmış ve hezimetle sonuçlanacak mücadelenin sonrasında 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.

Gerek Ege Denizi'nin hinterlandında bulunmasından ve gerekse Türkmen kitleleriyle iskân edilmiş olmasından dolayı tüm Osmanlı tarihi boyunca önemli bir yere sahip olan Saruhan Sancağı ve sancağın merkezi Manisa savaşların desteklenmesinde önemli roller oynamıştır.[14] 1768 senesinde Ruslara karşı başlatılan ve 6 sene boyunca devam eden savaşta da Saruhan Sancağı Osmanlı ordusuna birçok konuda katkı sağlamıştır. Bu katkıların toplandığı başlıklar şu şekildedir: 1. Asker temini, 2. Zahire temini, 3. Ulaşım araçlarının temini ve 4. Güherçile temini.

Asker Temini

Osmanlı Devleti savaşa/sefere çıkma kararı alınmasından kısa bir süre sonra, devletin değişik bölgelerindeki askerî kuvvetleri mümkün olan en kısa zamanda bir araya getirebilmek için Anadolu ve Rumeli'deki eyalet ve sancak beylerine yazılan hükümlerle Edirne sahrasında toplanmaları için emirler gönderilirdi. Talep edilen bu askerler, ilgili bölgenin binbaşı/alaybeyi tarafından toplanmaktaydı. Bazen hükümlerde hangi kaza/sancaktan ne kadar asker toplanacağı açıkça belirtilmekteydi. Devlet geleneksel olarak bu asker toplama düzenini 1768-74 savaşı için de uygulamış savaşın ilanından önce ordunun ihtiyacını karşılamak üzere bir dizi tedbirler almaya başlamıştır. Öncelikli olarak daha önce de belirttiğimiz gibi asker gücünün karşılanmasına yönelik eylül ayı itibariyle Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde bulunan sancaklara yazılan hükümlerle Edirne Sahası'nda baharda yapılacak savaş için toplanmaları emredilmiştir.[15] Savaş öncesi hazırlık olarak asker temini dışında

---

[12] Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 8, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2013, s. 400-401.

[13] Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 11.

[14] Saruhan Sancağının Alaşehir ve Atala kazalarında Bozulus Türkmenleri bulunmaktadır. Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200),* Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 120 (171 nolu belge).

[15] Bu bilgileri edinmemizde mühimme defterleri ve özelde ordu mühimmeleri sefer organizasyonu ve askerî tarih açısından önemli kaynak değeri taşımaktadır.

askerin iaşesinin karşılanması, gerekli mühimmatların temin edilmesi için görevliler tayin edilmiştir. Seferler sırasında özellikle asker ihtiyacı ve bunların ihtiyaçlarının tedariğine yönelik tedbirlerin alınması askerî başarılarda büyük önem arz etmektedir.

Saruhan Sancağı Osmanlı Devleti için sadece savaş zamanlarında değil aynı zamanda stratejik açıdan önemli olan bölgelerin korunmasında da asker temini sağlayan sancaklardan biri olmuştur. Daha savaşın ilan edilmediği ancak savaş hazırlıklarının başladığı günlerde Saruhan Sancağı asker temini ile ilgili bazı taleplere maruz kalmaya başlamıştır. Cezayir Beylerbeyi 1768 senesi yazında Cezayir-i Garb Ocağı vekili el-Hac Mehmed'i İstanbul'a göndererek eyaletin muhafazası için bir miktar askere ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Bundan dolayı İzmir, Suğla, Saruhan ve Menteşe Sancaklarına ve bu sancaklardaki ilgili görevlilere gönderilen hükümlerle bölgelerinden Cezayir'in muhafazası için asker toplamalarına engel olmamaları emredilmiştir.[16] Ancak bu asker talebinin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili olmadığı Cezayir Eyaleti'ndeki genel bir muhafaza sorunu ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu hükümden anlaşıldığına göre taleplerin yaklaşık 10 senedir tekrarlandığı görülmektedir.

Bununla beraber yukarıda bahsedildiği üzere Saruhan Sancağı ve çevresinin bir Türkmen yurdu olması ve bu sayede askerî anlamda insan kaynağı açısından potansiyelinin büyüklüğü Osmanlı Devleti'nin her zaman dikkatini çekmiştir. Bu sebeple savaş sürecinde Osmanlı Devleti Saruhan Sancağından ve çevre bölgeden birçok kez asker talebinde bulunmuştur. Savaş dönemi için bu taleplerin ilki savaş hazırlığı sürecinde tımarlı sipahilerin cepheye çağırılmaları ile olmuştur. 1768 (1182) yılında savaş öncesinde çeşitli Anadolu vilayetlerinden sancak beyleri, mutasarrıflar, alaybeyi gibi görevlilerin bulundukları bölgelerden belirlenen asker sayısı ve kapı halkı ile baharda Edirne sahrasında bulunan Anadolu Valisi Feyzullah Paşa'nın ordusuna katılmaları emredilmiştir. Çalışma konumuz olan Saruhan bölgesinden de Alaybeyi Süleyman'ın kendisinden talep edilen asker sayısı ile Edirne sahasında toplanan orduya katılması istenmektedir.[17] 1769 (1183) yılı başında Ankara ve günümüz İç Anadolu Bölgesi'nin özellikle batı kısımlarını

[16] BOA, *MD.* 166, 66/116; 244/560.
[17] BOA, *MD.* 167, 7/59.

içine alan sancakların mutasarrıfları, alaybeyleri ve yine Saruhan bölgesinden sorumlu alaybeyinin kapı halkı ile orduya katılması emredilmektedir.[18] Bu dönemden sonra artık her iki tarafın orduları karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı birlikleri ile Rus ordusu arasında ilk çatışma Rus birliklerinin 19 Nisan 1769'da Hotin Kalesi'ne saldırmalarıyla gerçekleşmiştir. Bu ilk Rus saldırısı başarılı bir şekilde savunulmuştur.[19] Ancak ilerleyen süreçte Kale'nin savunması zayıflamış ve bu duruma bağlı olarak da asker talepleri devam etmiştir.[20] 1769 Ağustos'unda (Rebiülahir 1183) Saruhan sancağı alaybeyine yazılan hükümde istenen asker talebi ile Anadolu valisi maiyetinde bir an evvel Hotin'e gelmeleri emredilmektedir.[21] Aynı defterde birkaç hüküm sonra asker temini konusundaki talep yinelenmiştir. Saruhan sancağının da dahil olduğu birçok sancaktan bir an evvel Hotin'e varıp Devlet-i Aliyye için hizmet etmeleri beklenmektedir.[22] Hotin Kalesi'nin savunulmasının zayıflaması ve hatta Eylül ayına gelindiğinde Kale'de kimsenin kalmaması sonucunda boş kale 18 Eylül 1769 tarihinde Rusların eline geçmiştir. Hotin'in düşmesinden sonra Rus ileri harekâtı da hız kazanmıştır. [23]

Aynı yılın Eylül ayı sonlarına gelindiğinde savaşın hız kesmeden devam etmesine bağlı olarak merkezden gönderilen emirlerde asker talebi devam etmektedir. İlgili belgede Saruhan Sancağının Alaybeyinden tüm askeri birlikleri ile Anadolu Valisi maiyetine varıp onun emri üzere hareket etmesi istenmektedir.[24] Ekim ayı sonlarına gelindiğinde ise Saruhan Sancağı Alaybeyinin Anadolu Valisi maiyetinde hazır bulunmak üzere bir an önce Kalas'a gelmeleri, gelmeyenlerin ise mansıblarının ellerinden alınarak hak eden başka birine verileceği belirtilmektedir.[25] Rus harekatının hız

[18] BOA, *MD.* 167, 142/690.
[19] Köse, a*.g.e.,* s. 23.
[20] Hammer, *a.g.e.,* s. 435-437.
[21] BOA, *MD.* 168, 10/42.
[22] BOA, *MD.* 168, 10/44.
[23] Sadrazam Moldovanî (Moldovancı) Ali Paşa'nın Kamaniçe ile Hotin arasında meydana gelen savaşta yenilmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri geri çekilinde Hotin'deki muhafızlar da kaleyi terk etmişler ve böylece kaleRuslar'ın eline geçmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Hotin yeniden Osmanlılara bırakılmıştır. Dariusz Kolodziejczyk, "Hotin", *TDVİA*, C. 18, DİA Yayınları, İstanbul 1998, s. 254.
[24] BOA, *MD.* 168, 34/131.
[25] BOA, *MD.* 168, 46/163

kazanmasına bağlı olarak Ruslar önce Kalas'ı sonda da Yaş'ı ele geçirmişlerdir. Yaş'ın düşmesiyle tüm Boğdan şehri Rusların eline geçmiştir.[26] Böylece 1769 senesi seferi için Saruhan Sancağından tımarlı asker hariç asker talebinde bulunulmamıştır. Ancak takip eden sene durum değişmiştir. Osmanlı Devleti savaşın desteklenmesinde yerel ileri gelenlerle giderek daha fazla iş birliği yapmaya başlamak zorunda kalmıştır. Savaştan önceki yıllarda ve savaşın ilk yıllarında bölgenin en güçlü ailelerinden olan Kara Osmanoğulları savaştan önceki yıllarda zaman zaman kanunsuz hareketleri ile dikkat çekmiştir. Bundan dolayı aile üyelerinden bazılarının idam edilmesi için ferman çıkarılmıştır. Ancak bu fermanda idamı istenen Ataullah Ağa kaçarken yolda ölmüştür. Bundan sonra aileye mütesellimlik gibi görevlerin verilmemesi kararı alınmıştır.[27] Her ne kadar bu ceza ailenin gücünü bir süre için kırsa da aile üyeleri fırsat bulduklarında tekrar kanunsuz hareketlerde bulunabildikleri ve yeniden bazı görevleri ele geçirebildikleri görülmektedir. Araştırmaya konu olan dönemde ailenin en güçlü ve lideri durumunda olan Kara Osmanoğlu Hacı Ahmed başta Manisa olmak üzere çevre bölgede kanunsuz işlere bulaşmıştır.[28] Ne var ki savaş dönemlerinde asayişi sağlamak kadar önemli olan bir husus düşmanı mağlup etmekti. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Kara Osmanoğlu Hacı Ahmed'den asker talep etmekten çekinmemiştir. 1770 yılı başlarında Eflak'ın başkenti Bükreş Rusların eline geçmiştir. Art arda gelen bu yenilgilerden sonra Osmanlı ordusunda yaşanan firarlardan dolayı acil asker ihtiyacı ortaya çıkmıştır.[29] Bu acil asker ihtiyacı sonrasında Saruhan Sancağından miri levend ile ilgili ilk talep 1770 senesi güz aylarında olmuştur. Kış döneminde sınır kalelerinin muhafazası için başta Bosna Valisi Mehmed Paşa ve birçok Arnavud ileri gelenlerinden çok sayıda talep edilirken Anadolu canibinden de Manisa havalisinden toplanmak üzere Kara Osman Zâde el-Hac Ahmed marifetiyle tahrir olunacak 1.000 nefer süvari levendatın ivedilikle toplanması istenmektedir.[30]

Böylece savaşın ilk iki senesinde Saruhan Sancağından talep edilen askerler sadece cepheye sevk edilmiştir. Ancak 1770 senesinde savaştaki yeni

[26] Köse, *a.g.e.,* s. 26-27.
[27] Nagata, *a.g.e.,* s. 32-33.
[28] BOA, *AE, SMST.III,* 172/13536; BOA, *AE.SMST.III*, 157/12362.
[29] Karasu, *a.g.t.,* s. 33.
[30] BOA, *MD.* 267, 7/16.

gelişmeler bu durumun değişmesine sebep olmuştur. 20 Mayıs tarihinde Rus donanması Mora yarımadasına varmalarıyla birlikte Mora'da yer yer isyan hareketleri görülmeye başlanmıştır.[31] İki tarafın donanmasının ilk sıcak teması ise 27 Mayıs tarihinde gerçekleşmiştir.[32] Temmuz 1770 senesinde Osmanlı Donanması'nın Ruslar tarafından neredeyse imha edilmesi cephenin genişlemesine ve savaşın neredeyse bir süre için Akdeniz'e kaymasına sebep olmuştur.[33] Bu bağlamda Osmanlı Devleti Akdeniz ve Ege'deki birtakım adalar ve önemli kaleleri takviye etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda Midilli Adası'nın savunması Ayazmend, Soma, Bergama ve Saruhan ayanlarına bırakılmıştır. Söz konusu ayanlardan güçlerine orantılı olarak asker talep edilirken isimleri belirtilmeyen Saruhan ayanlarından ise 300 askeri Midilli savunmasına göndermeleri emredilmiştir.[34] Böylece Saruhan Sancağı ayanları vasıtasıyla önce cepheye sonra ise Midilli Adası'nın savunmasına asker gönderirken bunun yeterli gelmediği anlaşılmaktadır.

Deniz savaşlarına paralel olarak karadaki durum da Osmanlı Devleti adına pek iyi gitmiyordu. 1 Ağustos Kartal Bozgunu, 1 Eylül Kilikya'nın düşmesi, 27 Eylül Bender'in işgali ve Ekim 1770 İsmail Kalesi'nin kuşatılması Rusların bu savaştaki üstünlüğünü göstermektedir.[35] 1771 yılına gelindiğinde Rus ordusu Kırım yarımadasının karaya birleştiği ve giriş-çıkış yeri olan Ur boğazına gelerek saldırıya geçmiştir. Bu tarihten itibaren Ruslar Kırım'ı istilaya başlamışlardır.[36] Abaza Mehmed Paşa yardım için Kırım'a gönderilmesine rağmen Paşa Kırım'a ulaştığında Rusların işgali tamamladığını görerek geri dönmek zorunda kalmıştır. Böylece Kırım tamamen Rusların eline geçmiştir.[37] Avusturya ve Prusya devletleri iki taraf arasında ateşkes sağlanabilmesi için arabuluculuk çalışmalarına başlamışlar bunların ilki 19

---

[31] Aziz Berker, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", *Tarih Vesikaları*, C. II, S. 7, Ankara Haziran 1942, s. 71; Nikos A. Bees, "Mora", *İA*, C. VIII, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 425.
[32] Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s. 397.
[33] Köse, *a.g.e.,* s. 86-90.
[34] BOA, *C. AS.* 907/39147.
[35] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 51.
[36] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, C. I-IV, Yayına Haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008, s. 345.
[37] Köse, *a.g.e.,* s. 67-69.

Nisan 1772 tarihinde Fokşan şehrinde gerçekleşmiş ancak görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır.[38] Rusya barış şartlarını kabul ettirmek Osmanlı ordusuna iyi bir darbe vurmak için Tuna'nın güneyinde bulunan Osmanlı kuvvetlerine yönelmiş ancak başarılı olamamıştır.[39]

1772 senesi güzünde Saruhan ayanlarından asker talebi devam ederken aynı talebin bir takım yörük aşiretlerine de yapıldığı görülmektedir. Yörük Beyi Şehzade Mir Abdülhalim bunlardan biridir. Kendisinden 500 asker yazarak cepheye göndermesi istenmiştir.[40] Yine aynı yıla ait bir başka mühimme kaydında asker teminde görevli Binbaşı Gündüz Bay tarafından Saruhan Sancağında Kara (?) Cemaati Aşireti Bey'inden 500 asker temini sağlanması emredilmiştir. Devam eden hükümlerde hangi cemaatten ne kadar asker temin edilmesi yönünde sayıların da belirtildiği daha net hükümleri görmekteyiz. Buna göre Saruhan Sancağı'nda bulunan Kara Küreşli (Güreşli?) cemaatlerinin mir-i aşireti ve Binbaşı Gündüz Bey'e yazılan hükümde kendi malından 500 nefer süvari cenk-aver askeri donatması istenmektedir. Ayrıca yine kendi malından tahrir eylemek üzere Arablı Cemaati kethüdası Kadir ve İbrahim Bey'den 200 asker, Ulus Aşireti Boy Beyi Mir el-Hac zade Halil Bey'den matlub 200 asker, Kuşdoğanlı Aşireti Boy Beyi Mehmed Bey ve Ali Bey'den 150 olmak üzere toplamda 1.150 nefer süvari askerin Gündüz beyin başbuğluğunda birlikte nevruzda ordu-yı hümayuna katılması emredilmektedir.[41]

1773 senesine gelindiğinde Bükreş barış görüşmelerinin olumsuz sonuçlanmasından dolayı savaş yeniden başlamıştır.[42] Artık barış ihtimalinin ortadan kalkmış olduğundan takip eden sene de Saruhan Sancağından asker talep edilmiştir Kaza sakinlerinden ve ileri gelenlerden olduğu anlaşılan zaim Mehmed Ali'ye hitaben yazılan hükümde kendi malından Tuna sahillerinde hizmet vermesi için 500 nefer güzide ve müsellem süvari asker tahrir ettirilip gereken şekilde donatılması istenmektedir.[43] Aynı sene içerisinde sancak

[38] Zinkeisen, *a.g.e.,* s. 669.
[39] Köse, *a.g.e.,* s. 98-100.
[40] BOA, *MD.* 171, 201-202/838; BOA, *AE. SMST.III*, 109/80305.
[41] BOA, *MD.* 171, 203/845.
[42] Hammer, *a.g.e.,* s. 512.
[43] BOA, *MD.* 171, 369/1576. Hükmün devamında bu emre karşı gelmesi durumundan elinde bulunan zeametin alınacağı ve kendisinin de cezalandırılacağı hususu da belirtilmektedir. "… bî-hudeile gelmeden imtina ve

dahilinde bulunan Karakeçili ve Karatekeli cemaatlerinin askeri gücü hakkında bilgi istenmiştir.[44] Savaşın sonlarına yaklaştıkça 1773 senesi için asker talebinin artarak devam ettiğini görmekteyiz. Saruhan Sancağında Kızılcalı ayanı Taşlıoğlu İbrahim'den 250, Timurci kazasında Karataş ayanı Ahmed ve Hüseyin'den 150 asker toplamaları emredilmiştir.[45] Aynı sene içerisinde daha önce 1.000 asker talep edilmiş olan ve daha sonrasında Saruhan Sancağı mütesellimliğine atanan ve Kapıcıbaşılık unvanına layık görüldüğü anlaşılan Kara Osmanoğlu Hacı Ahmed Ağa'dan da 250 asker istenmiştir.[46] Saruhan Sancağı ve burada ele alınmayan diğer sancaklardan çok sayıda asker talep edilmesine rağmen 1774 yılına gelindiğinde sürekli gelen mağlubiyetler karşısında Osmanlı ileri gelenleri antlaşma yapmaktan başka çare kalmadığına kanaat getirmişlerdir. Fokşani ve Bükreş kongrelerinde tespit edilen noktalar üzerinde tartışmalar yapılmış nihayetinde 21 Temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanarak savaş sona ermiştir.[47]

Sene ele aldığımız bu asker talepleri belgelerden takip edilebilmesine rağmen bu askerlerin nerelerde görevli oldukları ve çarpışmalarda ne gibi roller oynadıkları konusunda çoğu zaman belgelerde bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber sancaktan toplanan askerin sayısına bakıldığında sancağın bir Yörük bölgesi olması asker kaynağı bakımından daha önce de belirttiğimiz önemini somutlaştırmaktadır.

Ulaşım Araçlarının Temini

Osmanlı Devleti'nin seferlerde kullandığı başlıca kara ulaşım aracı beş sınıftır: Öküz arabası, beygir (bargir), deve, manda (camus) ve katır (esteran).

---

tereddü ve muhalefet eylemen lazım gelür ise üzerinde olan zeametin ref ve kendün dahi tedib olunacağını muhakkak bilüb ona göre amel ve hareket ve hilafından gayetü'l-gaye hazer ve mücanebet eylemen bâbında."

[44] BOA, *AE.SMST.III*, 151/11907.

[45] BOA, *MD.* 171, 199-200/786-834.

[46] BOA, *AE.SMST.III*, 270/21609; BOA, *AE.SMST.III*, 295/23652; BOA, *AE.SMST.III,* 295/23650; BOA, *AE.SMST.III,* 163/12820.

[47] Nimet Akdes Kurat'a göre, Küçük Kaynarca Antlaşması Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği çok ağır şartları içine alan bir yenilgi vesikası olması açısından oldukça mühimdir. Fokşani ve Bükreş müzakerelerinde hazırlanmış olup Küçük Kaynarca'da son şeklini alan bu antlaşmanın metni Rus diplomatik usulleri ve başarılarını ortaya koyması yönünden ayrı bir önemi haizdir. Nimet Akdes Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 27-28.

Osmanlı ordusunda yük hayvanlarından top arabalarının çekimi haricinde cephane mühimmatı ve zahire sevkiyatında yoğun olarak yararlanılmıştır.[48] Osmanlı Devleti bu ulaşım araçlarını her bölgeden talep etmek yerine bu araçların her birinin çok sayıda bulunduğu bölgeden o aracı temin etmeyi tercih etmiştir. Örneğin, öküz arabası ve top çekmede istihdam edilen mandaların temini Anadolu tarafından yapılmazken bunların tamamı Rumeli tarafından temin edilmiştir.[49] Böylece bahsi geçen iki ulaşım aracı Saruhan Sancağı ve Manisa kazasından talep ve temin edilmemiştir. Deve ise 1769 ve 1770 senelerinin her biri için yapılan tedarikatta sancaktan 250 adet olarak talep edilmiştir.[50] Sancak ve kazalardan talep edilen araç ve hayvanların sayısının tespitinde genel avarız kayıtlarına göre hesap yapıldığı ve avarızhane sayısına göre talepte bulunulduğu bilinmektedir.[51] Ancak bu araçlarının konar-göçer gibi belli grupların elinde fazla sayıda olmasından dolayı zaman zaman avarız hane hesabına bakılmaksızın taleplerde bulunulduğu da olmuştur. Bundan dolayı devlet bu gruplardan özellikle faydalanmak istemiştir. Saruhan Sancağından da özellikle devletin deve talepleri bu konuya güzel bir örnektir. 1770 senesi için deve talebi bu şekilde makul bir seviyede olmasına rağmen 1 Ağustos 1770 tarihinde Kartal Sahrasında Osmanlı ordusunun aldığı ağır yenilgi ve bu yenilgiden dolayı çok sayıda ulaşım aracının Rusların eline geçmesi bu durumu değiştirmiştir. Ortaya çıkan açığı kapatmak isteyen Osmanlı Devleti Saruhan Sancağından 1.250 ve diğer üç sancaktan aynı sayıda deve talep ederek toplamda 5.000 develik ilave bir talepte bulunmuştur.[52] Kartal yenilgisinin hezimeti ulaşım araçları bakımından tek sonucu bu olmamıştır. Osmanlı Devleti ortaya çıkan acil ihtiyacı giderebilmek için daha önce talep etmediği katır cinsi hayvanlardan da 4.250 adet talep etmiştir. Bunun 375 adeti Saruhan Sancağından istenmiştir.[53] Bu acil ihtiyaç karşılandıktan sonra savaşın ilerleyen yıllarında Saruhan Sancağından talep edilen deve sayısı sabit şekilde 250 olarak

[48] Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu-1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 83-104.
[49] Karasu, *a.g.t.,* s. 274 (Ek 18), 278 (Ek 21).
[50] BOA, *MAD*., d. 8515, 15/1; BOA, *MAD*., d. 7596, 36/1.
[51] AE.*SMST.III,* 78/5760.
[52] BOA, *MAD*., d. 7596, 128/1.
[53] BOA, *MAD*., d. 7596, 124/2.

kalmıştır.[54] Talep edilen bu ulaşım araçları avarızhanesi usulüne göre sancağın kazaları arasında bölüştürülerek toplanmıştır. Ordu için talep edilen develer dışında zaman zaman İstabl-ı Amire için de Saruhan Sancağından deve talep edilmiştir.[55]

Zahire Temini

Seferlerde lojistik hazırlıklar içinde hayati öneme sahip önemli konulardan biri de orduyu meydana getiren insan gücünün ve nakliyatta kullanılan hayvanların ihtiyacı olan yiyecek-içecek gibi gıda maddelerinin tedarik edilerek istenilen yer ve zamanda ordunun kullanımına hazır hale getirmektir. Sefer zamanında ordunun ihtiyacı olan gıda maddeleri genel anlamda zahire olarak adlandırılmakla birlikte, ihtiyacın tedarik edilme şekillerinden biri de "mübayaa"dır. Devlet tarafından geniş bir saha üzerinde büyük bir organizasyon çerçevesinde yönetilen ve mübayaa olarak adlandırılan sistem toptan satın almaya dayanmaktadır.[56] Belgelerde kullanılan zahire teriminden günümüzde anlaşılan sadece hububat olmasına rağmen belgelerde bu terim daha geniş bir anlama gelmektedir.[57]

İncelediğimiz savaş dönemi için Saruhan Sancağının ordunun iaşesinde doğrudan bir katkısının olmadığı göze çarpmaktadır. Ancak dolaylı bir katkı söz konusudur. Şöyle ki savaştan önceki dönemlerde başta Tuna kıyıları olmak üzere İstanbul'un iaşesini sağlayan birçok hububat üretim merkezi savaş döneminde çoğunlukla orduyu desteklemiştir.[58] Bundan dolayı İstanbul'un zahire ihtiyacı savaş döneminde farklı bölgelerden karşılanmaya başlanmıştır. Örneğin 1769 senesinde Saruhan'a bağlı sancaklardan

[54] BOA, *C.SM.* 170/8543; BOA, *C. AS.,* 577/24266; BOA, *C. AS.,* 1104/48790.
[55] BOA, *C.SM.* 113/5652; BOA, *C.SM.* 2/58; BOA, *C.SM.* 117/5852.
[56] Mehmet Genç, "Osmanlılar-İktisadî ve Ticarî Yapı", *TDVİA*, C. 33, DİA Yayınları, İstanbul 2007, s. 530.
[57] Buna göre, zahire terimi askerlerin beslenmesinde kullanılan buğday (*hınta)*, un (*dakik*), peksimet ve pirinç, hayvanların beslenmesinde kullanılan arpanın (*şair*) yanı sıra, yine hayvan beslenmesinde kullanılan saman ve ot (*giyah*) ve askerin ısınmasında kullanılan odun (*hatab*) ve kömürü ifade eder. Karasu, *a.g.t.* s. 79.
[58] Karasu, *a.g.t.,* s. 267-273 (Ek. 14-17).

İstanbul'un ihtiyacı için 50.250 kile[59] zahire talep edilmiştir.[60] Bu arada Saruhan Sancağı ve çevre bölgeden zahirenin satın alınması ve sevki için merkezden bir mübayaa mübaşirinin atanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle daha savaşın ilk senesinden itibaren hassa silahşörlerinden Tayfur Bey'in bu göreve atandığını görmekteyiz.[61]

Takip eden senelerde bu miktarın neredeyse yarıya düştüğü görülmektedir.[62] Sonraki senelerde ise yeniden zahire taleplerinde bulunulmuştur.[63] Osmanlı Devleti'nin her sene yenilediği bu zahire talepleri savaşın sonlarına doğru sancak halkının yükümlülüğünü yerine getirememesine sebep olmuştur. 1773 senesinde Saruhan halkı talep edilen 50.250 kile zahireyi teslim edemeyeceklerini merkeze bildirerek bunun yerine bir miktar para ödemeyi teklif bile etmişlerdir. Teklif edilen miktar ise her bir kile için 1 kuruştur.[64]

Güherçile Temini

Saruhan Sancağında savaşla ilgili talep edilen başka bir talep konusu da barut yapımında kullanılan güherçile olmuştur. Aydın müteselimi Cihanzâde Mustafa Ağa'ya gönderilen hükümlerde İstanbul'daki baruthane için Saruhan ve diğer sancaklardan 10 bin vukıyye[65] güherçile temin edilerek gönderilmesi emredilmiştir.[66]

---

[59] Cengiz Kallek'a göre bir İstanbul kilesi 20 okka yani metrik sistemdeki karşılığıyla arpa için 23,093 kg. un ve buğday için 25,6589 kg. ağırlığa sahiptir. Cengiz Kallek, "*Kile*", *TDVİA*, C. 25, DİA Yayınları, Ankara 2002, s. 569.

[60] BOA. *C. BLD*., 91/4529.

[61] BOA. *C. BLD*., 119/5942.

[62] BOA. *D. MKF*. d. 30391.

[63] BOA, *AE. SMST. III*., 338/27298.

[64] BOA, *AE. SMST. III*., 257/20615.

[65] Vukıyye: Okka, kıyye, ve vakıyye gibi adlarla da anılan bir ağırlık ölçüsüdür. Kaynaklarda ufak tefek farklılıklar dışında temelde 400 dirhemdir. 400 dirhem = 1,2828 kğ'dır. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 30; Sadece "Liva-yı Aydın'ın bir vukıyyesi üçyüz dirhemdir" ifadesi bu yörede farklı değerde bir okkanın mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. II, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 157; Emecen, Saruhan bölgesinde kullanılan okkanın İstanbul okkasından farklı olabileceğinin muhtemel olduğunu söylemektedir. Emecen, *a.g.e.,* s. 250. Bu bilgilere göre yaklaşık olarak 13 bin kg /13 ton'dur.

[66] BOA., *C. AS*. 1179/52532.

Diğer Konular

Görüldüğü üzere Saruhan Sancağı ve Manisa söz konusu savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin nispeten yoğun taleplerine maruz kalmıştır. Her ne kadar bu taleplerin yerine getirilmesinde etkin görevlilerden yukarıda bahsedilmiş olsa da bazı görevlilerin isimleri belgelere nadiren yansımaktadır. Bu görevlilerden biri Manisa bölgesinde ikamet eden mütevelli el-Hac Halil Ağa olup kendisine kapıcıbaşılık unvanı tevcih olunmuştur.[67] Bu konuda başka bir örneği 1771-72 (1185) yılına ait mukataa mallarının toplanması için görevlendirilen Manisa mütesellimi Çavuşzâde el-Hac Ahmed Ağa'ya yazılan hükümde görmekteyiz. İlgili kişiye yazılan hükümde "Kapıcıbaşılarından Manisa Mütesellimi Hasan Çavuşzâde el-Hac Ahmed" şeklinde hitap edilmiştir.[68] Esasında Kapıcıbaşılık unvanı Osmanlı Devleti'nde hükümdar sarayının kapısını bekleyen görevli için kullanılırken zamanla hem sayı hem de tayinleri bakımından değişikliğe uğramıştır. Sarayda görevli olan kapıcıbaşılar dışında artık taşrada da ileri gelen kişilere sadece paye olarak bu unvan/makam verilmeye başlanmıştır. XVIII. yüzyıl ile saray dışında soyut bir anlam kazanmış olan kapıcıbaşılık unvanı özellikle şehrin önde gelenlerine verilir hale gelmiştir.[69] Böylece Osmanlı Devleti'nin yerelde savaşın desteklenmesinde önemli roller oynayan bu kişilere onursal anlamda bu unvanı vererek onların devlete bağlılıklarını artırmaya çalıştığı sonucu çıkarılabilir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayılabilmesinin ve bu topraklara yüzyıllar boyunca sahip olabilmesinin en önemli faktörlerinden biri de düşmanlarına karşı gerçekleştirdiği seferlerini sistemli bir lojistik koordinasyonla icra edebilmesidir. 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu savaş devletin önceki dönemlerde yapılan savaşlara göre daha kalabalık bir orduya sahip olmasına bağlı olarak hem askerî gücün tedarik edilmesi hem de bu gücün ihtiyaç duyacağı levazımatın sağlanması açısından farklılık arz etmektedir.

---

[67] Karasu, *a.g.t.,* s. 155.

[68] BOA, *MD.* 267, 389-390/1061.

[69] Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *TDVİA*, C. 24, DİA Yayınları, İstanbul 2001, s. 345-346.

Görüldüğü üzere Saruhan Sancağı ve Manisa asker temini ve nakliye araçlarının temininde savaş süresince önemli bir rol oynamıştır. Ancak güherçile ve zahire temininde çok büyük bir katkısı yoktur. Devlet savaş sürecinde hem asker talebi konusunda hem de diğer taleplerinde ağırlaşan savaş koşullarına bağlı olarak isteklerini arttırarak devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Mühimme Defterleri (MD)

Defter nr. 166, 167, 168, 171, 267.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

Defter nr. 7596, 8515.

Bab-ı Defteri/Mevkufat Kalemi Defterleri (D. MKF)

Defter nr. 30391.

Ali Emiri/Sultan Mustafa III (AE, SMST.III)

78/5760; 109/80305; 151/11907; 157/12362; 163/12820; 270/21609;172/13536; 257/20615; 295/23650; 295/23652; 338/27298.

Cevdet/Askeriye (C. AS.)

577/24266; 907/39147; 1104/48790; 1179/52532.

Cevdet/Saray (C.SM.)

2/58; 113/5652; 117/5852; 170/8543.

Cevdet/Belediye (C. BLD.)

91/4529; 119/5942.

Basılı Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. II, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Altınay, Ahmed Refik*, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200),* Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

Bees, Nikos A. Bees, "Mora", *İA*, C. VIII, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 413-427.

Berker, Aziz, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", *Tarih Vesikaları*, C. II, S. 7, Ankara Haziran 1942 s. 63-80.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul 2011.

Demir, Uğur, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

Emecen, Feridun, "Saruhanoğulları", *TDVİA*, C. 36, DİA Yayınları, İstanbul 2009, s. 170-173.

_____, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu-1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Finkel, Caroline, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns In Hungary. 1593- 1606*, Wien 1988.

Genç, Mehmet, "Osmanlılar-İktisadî ve Ticarî Yapı", *TDVİA*, C. 33, DİA Yayınları, İstanbul 2007, s. 525-532.

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 8, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2013.

Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.

Kallek, Cengiz, "*Kile*", *TDVİA*, C. 25, DİA Yayınları, Ankara 2002, s. 567-570.

Karasu, Hamit, *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.

Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihat,* Ceren Matbaacılık, Elâzığ 1997.

Kolodzıejczyk, Dariusz "Hotin", *TDVİA*, C. 18, DİA Yayınları, İstanbul 1998, s. 253-254.

Köse, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

_____, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. I, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 536-549.

Kurat, Nimet Akdes, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, C. I-IV, Yayına Haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008.

Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayânlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme,* TTK, Yayınları, Ankara 1997.

_____, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", *TDVİA*, C. 31, DİA Yayınları, Ankara 2020, s. 48-50.

Özcan, Abdülkadir, "Kapıcı", *TDVİA*, C. 24, DİA Yayınları, İstanbul 2001, s. 345-347.

Uluçay, Çağatay, "Manisa", *İA*, C. VII, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 290-294.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1, TTK Yayınları, Ankara 1982.

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar: Çoban Oğulları Beyliği Candar Oğulları Beyliği, Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.